

Wiesława Rynkiewicz-Domino, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu

Święci kościołów warmińskich. Dziedzictwo kultury duchowej i artystycznej Warmii

Propozycja zajęć edukacyjnych dla szkoły podstawowej

Słowa-klucze: Warmia historyczna, kult świętych, przedstawienia świętych, atrybut, patron, dziedzictwo kultury duchowej i artystycznej Warmii.

Oczekiwane osiągnięcia ucznia: rozumie słowa-klucze, znaczenie przedstawień świętych w miejscach kultu (świątynie, kapliczki), rozróżnia pojęcia: rzeźba, obraz, malarstwo ścienne.

Umiejętności ponadprzedmiotowe ucznia:

- umie znaleźć w najbliższym otoczeniu ilustrację do wskazanego zagadnienia
- umie znaleźć najpotrzebniejsze informacje odnoszące się do zabytków w literaturze i internecie
- potrafi krytycznie odnieść się do informacji internetowych, dokonać ich wyboru
- potrafi zreferować i dopasować do obiektu odnalezioną informację
- potrafi pracować w zespole
- buduje postawę tożsamości lokalnej.

Metody pracy i forma zajęć: wykład – pogadanka nauczyciela na temat historii Warmii, ze szczególnym zwróceniem uwagi na przyczyny jej odrębności; przydzielenie zadań: indywidualne wyszukanie w najbliższym otoczeniu przedstawienia świętego w lokalnym lub innym warmińskim kościele, np. podczas wycieczki połączonej ze zwiedzaniem kościoła, wyszukanie informacji na temat obiektu, prezentacja opracowanego tematu.

Środki dydaktyczne: odtwarzacz DVD, komputer, rzutnik, aparat fotograficzny lub telefon komórkowy, smartfon, drukarka; dostęp do internetu.

Komentarz dydaktyczny 1

Część historycznej Warmii przed podbojem krzyżackim była częściowo zamieszkiwana przez pruskie plemię Warmów, którym ten region zawdzięcza swoją nazwę. Przypuszcza się, że ich głównym ośrodkiem była Orneta (Wormditt). W 1243 r. papież Innocenty IV ustanowił cztery diecezje na ciągle podbijanym jeszcze terytorium pruskim. Powstały wówczas diecezje: chełmińska, pomezańska, warmińska i sambijska. W każdej diecezji 1/3 ziemi miała należeć do biskupa jako jego dominium. Zasięg samej diecezji, na której była sprawowana jurysdykcja duchowa biskupa, był odpowiednio większy. Granice dominium, tego, co dziś nazywamy Warmią, praktycznie rzecz biorąc uformowały się dopiero w XIV w. i z niewielkimi modyfikacjami przetrwały do I rozbioru Polski w 1772 r.

Dominium warmińskie jego pierwszy biskup Anzelm podzielił następująco: środkową - 1/3 swego terytorium przeznaczył na utrzymanie kapituły katedralnej, ustanowionej w 1260 r. (kapituła katedralna to zespół duchownych, zobowiązanych do sprawowania stałej liturgii w kościele katedralnym). Administrację dobrami powierzono burgrabiom/ wójtom. Powstały tu ośrodki administracyjne, zwane komornictwami: w Olsztynie, Pieniężnie i Fromborku. Kapituła początkowo miała siedzibę w Braniewie. Z powodu niepokojów związanych z drugim powstaniem pruskim została przeniesiona do Fromborka. Siedzibą biskupów warmińskich był początkowo Elbląg (gdzie zmarł bp Anzelm), następnie Braniewo, Orneta, a od 1350 r. Lidzbark Warmiński. Na potrzeby biskupa pracowały komornictwa w Braniewie, Orniecie, Dobrym Mieście, Barczewie, Reszlu, Jezioranach i Lidzbarku Warmińskim. Warto

zwrócić uwagę, że w tych ośrodkach powstały najbardziej imponujące kościoły średniowiecza. Już pierwszy biskup Anzelm, w ramach państwa krzyżackiego, wywalczył znaczną samodzielność, przede wszystkim gospodarczą.

Po drugim Pokoju Toruńskim (1466 r.) Warmia wraz z Prusami Królewskimi weszła w skład Korony Polskiej. Zachowała przy tym dotychczasową autonomię. Do odrębności Warmii w Koronie, a później Rzeczypospolitej, przyczynił się także przywilej egzempcji, który uwalniał biskupów warmińskich od podległości metropolitalnej. Początkowo podlegali oni arcybiskupowi w Rydze. Prawdopodobnie od czasów biskupa Mikołaja Tungena (ok. 1479 r.) on i jego następcy bezpośrednio już podlegali Stolicy Apostolskiej w Rzymie. W 1929 r. Warmia została włączona do metropolii wrocławskiej i wówczas utraciła przywilej egzempcji.

Dopiero w 1972 r. po normalizacji stosunków pomiędzy Polską i Niemcami papież Paweł VI wyłączył diecezję warmińską z wrocławskiej i podporządkował ją warszawskiej. Natomiast Papież Jan Paweł II w 1992 r. podniósł diecezję warmińską do rangi arcybiskupstwa.

Biskup warmiński i kanonicy warmińscy byli na terenie dominium wyłącznymi gospodarzami świeckimi. Biskup warmiński zasiadał w Senacie, a od 1508 r. jako prezes ziem pruskich zwoływał sejmiki generalne Prus Królewskich, co nadawało tej godności wielkiego znaczenia politycznego. Odrębność Warmii w szczególności wzrosła w okresie przynależności do Rzeczypospolitej, po tym jak otaczające ją zewsząd ziemie księstwa pruskiego stały się protestanckimi. Warmia wyrosła w tym czasie na przedmurze katolicyzmu. Zaowocowało to intensywnymi fundacjami na rzecz kościołów, ich wyposażenia, budowy nowych kościołów, w tym głównie kościołów i sanktuariów pielgrzymkowych.

Po I rozbiorze Polski w 1772 r. Warmia została włączona do Królestwa Pruskiego. Zasadniczą zmianą była jej sekularyzacja. Zarządzanie gospodarcze przejęły ogólnopruskie powiaty, z rejencją w Królewcu. Warmia jednak do 1945 r. zachowała odrębność wyznaniową (katolicką), co ją wyróżniało z całej prowincji pruskiej (Prusy Wschodnie). W latach 1795-1836, po śmierci ostatniego polskiego biskupa Ignacego Krasickiego, biskupami warmińskimi zostali przedstawiciele rodu Hohenzollern, którzy na swoją rezydencję obrali Oliwę, gdyż jednocześnie byli opatami oliwskimi. W latach 1838-1945 rezydencja biskupów warmińskich znajdowała się we Fromborku. Po II wojnie światowej – w Olsztynie, w związku z czym olsztyński kościół św. Jakuba posiada godność konkatedry.

Po 1945 r. cała Warmia została włączona do Polski. Pomimo nieomal całkowitej wymiany ludności (w niektórych regionach trwała ona do l. 80. XX w.) napływowa ludność, głównie katolicka sprawiła, że tradycje katolickie utrwaliły się na Warmii. Dawne kościoły, kapliczki w sposób niejako naturalny zostały zaadaptowane dla potrzeb nowej ludności i zachowały całe dziedzictwo poprzednich epok. Zachowane zabytkowe wyposażenie kościołów i kaplic warmińskich, pochodzące z XVII i XVIII w., ponadto przejawia różnorodne związki z kulturą artystyczną dawnej Rzeczypospolitej, dzięki biskupom i kanonikom tego okresu, których większość była pochodzenia polskiego.

Komentarz dydaktyczny 2

Atrybut świętego lub osoby boskiej to jego znak rozpoznawczy. Atrybutem może być przedmiot związany ze świętym, zwierzęta, rośliny lub towarzyszące osoby, związane z historią życia świętego, jego męczeństwa lub legendy.

Atrybuty mogą być zatem indywidualne, wiele jest uniwersalnych. To takich należy aureola, liść palmy lub wręcz palma jako symbol męczeństwa. Do uniwersalnych symboli należy niekiedy krzyż w rękach świętego jako znak naśladownictwa Chrystusa. Niektóre atrybuty

wskazują na cechy świętego, np. lilia jako znak czystości; niektóre przedmioty wskazują na zawód, okoliczności śmierci świętego męczennika (np. św. Barbara z mieczem – została ścięta). Ważnym znakiem rozpoznawczym jest strój świętego, który wskazuje np. na jego godność biskupią, stan kapłański lub zakonny, pochodzenie stanowe: święty król, święta dziewica, rycerz, żołnierz itd.

Trzeba przy tym pamiętać, że niekiedy te same atrybuty charakteryzują różnych świętych. Np. obecność smoka towarzyszy bardzo popularnemu w okresie średniowiecza św. Jerzemu, ale także Archaniołowi Michałowi, świętemu królowi Olafowi, Grzegorzowi, Filipowi, świętym: Marcie i Małgorzacie.

Badaniem przedstawień świętych i ich atrybutów, także skomplikowanych kompozycji religijnych, zwłaszcza malarskich, zajmuje się nauka pomocnicza historii sztuki zwana ikonografią. Trzeba przy tym pamiętać, że jest to tylko jeden z przedmiotów badań tej dziedziny. Jest to obszerna i dosyć skomplikowana wiedza. Ikonografia posiada olbrzymią, fachową literaturę, niestety trudno dostępną. Dla celów lekcji będzie wystarczające, jeśli uczeń potrafi wskazać przynajmniej jeden atrybut wybranego świętego na podstawie haseł, które odnajdzie w internecie.

Atrybuty świętych w sztuce chrześcijańskiej pojawiły się w V w. Początkowo towarzyszyły przedstawieniom ewangelistów i Apostołów. W okresie średniowiecza, kiedy znacząco rozwinął się kult świętych, w tym i liczba uznanych za świętych, w atrybuty zaczęto wyposażać także ich wyobrażenia. Pojawiła się literatura hagiograficzna opisująca żywoty świętych. W okresie nowożytnym często wyposażano przedstawienia świętych w dodatkowe atrybuty odnoszące się np. do ich szczególnych cech osobistych.

Przebieg zajęć

Etap I – przygotowawczy

Nauczyciel krótko omawia historię historycznej Warmii, akcentując tę część historii, która wpłynęła na odrębność wyznaniową Warmii (katolicka Warmia otoczona przez protestanckie Prusy Książęce, a później przez Królestwo Prus). Prezentacja zasięgu Warmii przy pomocy mapy. Zwrócenie uwagi na duże nasycenie Warmii obiektami sakralnymi i stosunkowo dobrze zachowane dawne wyposażenie kościołów, liczne przedstawienia świętych: malarskie i rzeźbiarskie we wnętrzach kościołów, powstałych zwłaszcza w okresie baroku oraz w XIX w. Należy także zwrócić uwagę na przedstawienia znajdujące się w kapliczkach.

Wprowadzenie pojęcia atrybutu: po czym rozpoznajemy jacy święci występują na przedstawieniach. Pytanie do uczniów: czy współcześnie kanonizowani święci posiadają atrybuty, czy wystarcza jedynie nasza wiedza o tym, jak wyglądali, dzięki np. zachowanym fotografiom?

Nauczyciel na podstawie wybranego przez siebie przykładu konkretnego świętego pokazuje różne warianty artystyczne jego wyobrażeń. Nie muszą to być przykłady pochodzące jedynie z terenu Warmii.

Etap II – zadanie dla ucznia

Wybór przedstawienia świętego z najbliższego, lokalnego kościoła, kapliczek lub z miejscowości, do której będzie w trakcie roku szkolnego zorganizowana wycieczka połączona ze zwiedzaniem obiektu sakralnego. Samodzielne wykonanie przez ucznia zdjęcia wybranego

przedstawienia (aparatem fotograficznym, telefonem komórkowym). Zadaniem ucznia jest znalezienie podstawowych danych na temat wybranego przykładu: kogo przedstawia, czym jest patronem, z jakiego okresu pochodzi budynek, w którym znajduje się przedstawienie, jak datowane jest samo przedstawienie. Informacje takie znajdują się w lokalnych przewodnikach, na stronach internetowych parafii. Sprawdzenie w internecie lub – dla ambitniejszych uczniów – w literaturze, jak kształtowała się ikonografia wybranego przedstawienia w historii. Czy wybrane przedstawienie świętego/świętej z najbliższej okolicy zgadza się z teorią? Wypełnienie karty pracy ucznia wg wzoru. Prezentacja wybranych przykładów podczas zajęć. Przygotowanie galerii/wystawy opracowanych tematów w klasie/szkole.

Ten sam projekt lekcji można opracować jako prezentację komputerową.

Święci kościołów warmińskich

KARTA PRACY UCZNIĄ:

1. Miejsce na zdjęcie obiektu	2. Określenie przedstawienia:
	3. Lokalizacja:
	4. Krótka historia obiektu:
5. Opis postaci świętego:	
6. Notatka o kulcie świętego/świętej:	
7. Źródła informacji:	

Wyjaśnienia do karty ucznia:

1. Miejsce na zdjęcie obiektu.
2. Określenie przedstawienia: np. Św. Jerzy – rzeźba, Św. Walenty – obraz
3. Lokalizacja: np. Kościół parafialny pw. św. Pawła w Dąbrówce, rzeźba znajduje się w ołtarzu głównym; obraz zawieszony na południowej ścianie.
4. Krótka historia obiektu: jedno, dwa zdania na temat kościoła/kapliczki, np. kościół gotycki, wzniesiony w I poł. XIV w., przebudowany w XIX w. Ołtarz został ufundowany przez .../ ołtarz pochodzi z początku XVIII w.
5. Opis postaci świętego: elementy stroju, kolorystyka, wskazanie towarzyszących postaci przedmiotów, zwierząt, innych postaci, ewentualnych napisów.
6. Notatka o kulcie świętego/świętej: od kiedy datuje się kult, kiedy był najbardziej popularny, czego patronem jest wybrany święty, czy posiada atrybuty.
7. Źródła informacji: literatura, parafia, netografia (z datą dostępu), inne.